

INSTITUCIJA HAREMA NA OSMANSKOM DVORU

LUCIJA BOBANOVIĆ

UDK 301.18 (496.1)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 25. 10 2005.

HR-Split 21000

Nastojat ću nam približiti instituciju harema sa sociološkog i vjerskog aspekta. Nisam se bavila određenim razdobljem osmanske povijesti, pa tako i harema, već sam pokušala dati jedan opći prikaz institucije harema kao vida ropstva i reći nešto općenito o haremu na osmanskome dvoru.

Turci su bili nomadi tj. lovci i pastiri koji su živjeli u plemenskim savezima stalno se seleći u potrazi za plodnim pašnjacima. Vrlo rano stvorili su »nomadska carstva« u centralnoj Aziji i šire. Što se religije tiče, Turci su primili islam komunicirajući s arapskim muslimanima i Perzijancima koji su se preobratali na islam. Nije im bila strana ni monoteistička religija, jer ih se značajan broj preobratio na nestorijansko kršćanstvo preko misionara u centralnoj Aziji. Također su postali i budisti, a judaizam je bio službena religija Hazara, jedne veće skupine Turaka. Najveći broj Turaka ipak je slijedio šamanističku religiju.¹

KRATKI PREGLED OSMANSKE POVIJESTI

- I. Turci do 1281. g.
- II. Prvi Osmanlije, 1281. g.-1446. g.
- III. Osmansko klasično doba, 1446. g. - 1566. g.
- IV. Destabilizacija, 1566. g. - 1789. g.
- V. Reforme, 1789. g. - 1912. g.
- VI. Prvi svjetski rat, 1912. g. - 1918. g.
- VII. Preporod, 1918. g. - 1923. g.²

¹ McCarthy, Justin: *The Ottoman Turks, An introductory history to 1923.* London, Longman 1997. str 6.

² McCarthy Justin: *The Ottoman Turks, An introductory history to 1923.* London, Longman 1997. str 5.

PORIJEKLO (IDEJA) INSTITUCIJE HAREMA

»Institucija harema nije bila prisutna samo na Bliskom istoku, nego u Kini, Indiji, Bizantu, starom Iranu i čak u renesansnoj Italiji. U patricijskim dvorcima Toskane, u Firenci postojali su dijelovi kuće koji su zatvoreni za javnost. Tu su se nalazile mlade djevojke koje su živjele odvojeno od vanjskog svijeta. No, to su priče za sebe.«³

»Poligamija je bila uobičajena među plemićima i narodnim glavarima u arapskom društvu, kao i u, iako znatno manje, biblijskom Židovstvu.«⁴

Razlozi za postojanje harema kod Osmanlija se mogu vidjeti u osmanskoj kulturnoj povijesti. Osmanska tradicija zasnivala se na ropskom priležništvu zajedno sa legalnim brakom koji je služio zbog djece. Ropsko priležništvo je uzimanje žene ropkinje u svrhu reprodukcije. Služilo je da se istakne narav patrijarhalne moći (nasljeđivanje putem sinova). Za razliku od žena, priležnice nisu imale poznato podrijetlo.⁵

Izvori ukazuju na postojanje poligamnih brakova tijekom ranog osmanskog perioda. Moglo bi se reći da su glavni uzroci za postojanje ovog tipa braka bili posebni uvjeti u kojima su Osmanlije tada živjeli s obzirom da su konstantno ratovali i imali jaku želju da se nasele na tom golemom prostoru. Ženili su se udovicama Bizantinaca i na taj način su se sprijateljili sa bizantskim vođama.⁶

»Harem je predstavljao oličje sigurnosti i blagostanja što naravno nije bilo karakteristično za doba ranih osmanskih vladara. Dvorska ustanova harema počinje se javljati za vrijeme uspostavljene sigurnosti, počevši od Murata I. (1360-1389), Bajezita I. (1389-1402), itd.«⁷

SOCIOLOŠKI ASPEKT (ROPSTVO)

Institucija harema teško se može shvatiti bez poznavanja

³ Pazar, Osmanlı tarihinde harem üzerine - <http://www.milliyet.com.tr/2002/09/08/pazar/yazortay.html>.

⁴ John L. Esposito: *Što bi svatko trebao znati o Islamu?*, Zagreb: Filozofsko - teološki institut družbe Isusove, 2003. str. 111.

⁵ <http://www.allaboutturkey.com/harem.htm>

⁶ *The Great Ottoman Turkish Civilisation: Polygamy in the Ottoman Society*, Yeni Türkiye, Ankara, 2000. str 686.

⁷ Penzer, Norman Mosley: *The Harem*, Spring Books for the Bookplan, London, 1965. str.14.

ropstva u islamu.⁸ Zato valja reći nešto općenito o islamskom ropstvu. Neophodno je spomenuti i islamsko vjersko pravo koje u teoriji vlada nad svim oblicima života muslimana, javnim i privatnim. »Šerijat je sustav božanskog prava koji regulira bogoštovlje, obrede, ponašanje i pravna pitanja poput poslovnih ugovora, braka, razvoda i nasljeđivanja.«⁹

»Islamski stav naspram ropstva bio je sličan kao kod kršćanskih crkava: on nije osuđivao ropstvo, ali je učio da se prema robovima treba odnositi humano i da je oslobođenje roba hvalevrijedno i zaslužno djelo.

Na islamski pristup ropstvu općenito utjecalo je rimsko pravo i praksa koju su zatekli arapi u osvojenim područjima. Robovi su bili isključeni iz bilo koje službene uprave, nisu mogli svjedočiti. Kazna za povredu roba bila je upola manja od kazne za povredu slobodnog čovjeka. Kastrirani robovi postali bi *eunusima*. Robinje raznog etničkog podrijetla uzimane su da napune hareme diljem islamskog svijeta-kao prilježnice ili sluškinje. Žene u haremu mogle su postati sultanove glavne konkubine ili čak legitimne žene.¹⁰

Za razliku od grčko-rimskog, islamski svijet nije imao ekonomiju temeljenu na ropstvu. Poljoprivreda im se uglavnom zasnivala na slobodnim ili polu slobodnim seljacima; industrija im je uglavnom bila vođena slobodnim obrtništvom. Postojale su također i iznimke. Robovi, uglavnom crnci iz Afrike, bili su zapošljavani u određenim područjima u velikim ekonomskim projektima. Uvjeti života bili su im teški i rezultirali su pobunama (III/9.st.).¹¹

»Predosmanske islamske države koristile su robove poglavito za vojnu službu. Činovništvo, iz čijih su redova birani veziri, ostalo je u rukama domaćih muslimana, posebno uleme. Osmanlije su slijedili isto takvo načelo do sredine petnaestoga stoljeća kada je Mehmed osvajač započeo prenositi svoje vladarske ovlasti prije svega robovima. Njegovi veliki veziri bili su svi robovskog podrijetla.«¹²

Kao u Abasidskom carstvu i sultanatima u Egiptu i Iranu Osmanlije su povjerile upravne položaje posebno školovanim robovima. Tako je sultan, povjerivši vlast samo onima koji su mu bili

⁸ Žene u haremu su imale status dvorskih robinja.

⁹ Paul, Lunde: *Islam; vjera, kultura, povijest*, Zagreb, Znanje 2002., str 35.

¹⁰ Bernard, Lewis: *Faith, people, culture*, London: Thames and Hudson, 1992. str. 2.

¹¹ Bernard, Lewis: *citirano djelo*, str. 25

¹² Inalcik, Halil: *Osmansko castrvo*, Srednja Europa, Zagreb 1992. str. 94 (s engleskog preveo Dino Mujadžević)

dužni bezpogovornu odanost osiguravao svoju apsolutnu vladavinu. Mogao ih je uzdići i uništiti bez ikakve opasnosti.¹³

Osmansko društvo bilo je specifično po tome što nije bilo osjetljivo na rasu i boju. Oslobođeni robovi bili su prihvaćeni kao ravnopravni članovi zajednice i bezbrojni su primjeri robova koji su dosegli visoke pozicije.

Zanimljivi su stavovi o ropstvu u osmanskome društvu. »*Biti sultanov rob u osmanskome društvu bila čast i povlastica*«. ¹⁴ Logično je da je u zapadnom društvu takvo poimanje ropstva nezamislivo. Prijevod riječi kul kao rob, može navesti na krivi zaključak. Kul je jedan od termina za muškog roba, ali također stoji u Kur'anu i koristi se za sva živa bića, a ima značenje svih onih koji služe Bogu. Iz toga proizlazi ta čast biti sultanov rob, jer sultan ima neograničenu moć (nešto kao Božju), tj. ona mu je dana od Boga.

»*Bio je moguć zakonit islamski brak s robinjom. Majke osmanskih sultana obično su imali robovsko podrijetlo, a povjesničar Dukas napisao je da se Murat II. odnosio prema robovima kao prema braći. Robovski je sustav bio važan u kulturnom, kao i političkom te gospodarskom životu. Dvorska škola obrazovala je umjetnike i učenjake, baš kao i glazbenike i činovnike te obrtnike, koji su radili za Sultana i stvorili neke od najboljih i najizvornijih djela osmanske civilizacije.*« ¹⁵

I harem je bio jedna vrsta škole. Njega možemo gledati kao svijet za sebe, dvor unutar dvora.

SOCIOLINGVISTIČKI ASPEKT

U islamskom pravu postoje različiti termini za izražavanje kategorije robova. To su riječi: rīk;rīq (rob) tj. rīkkīyet;rīqqīyet (ropstvo), rakabe;raqābe (rob kupljen novcem), kīn;kīn (rob iz obitelji robova), i milk-i yemin;milk-ī yemin (onaj koji pripada državi tj. civilnoj upravi države).

Zanimljiva je ideja muškog i ženskog ropstva u islamskom pravu tj. termini za muškoga roba: rakīk;raqīq (rob), abd;abd (rob od roditelja robova), memluk;memlūk; (vojnīk-rob), esīr;esīr (ratni zarobljenik), kul;kūl (janjičar). Termini za robinju: carīye;cāriye

¹³ Inalcik, Halil: *citirano djelo*, str. 94.

¹⁴ Inalcik, Halil: *citirano djelo*, str. 94.

¹⁵ Primjerice, veliki arhitekt Sinan izvorno je bio dječak koji je putem danka u krvi došao iz Kayserija.

(konkubina), eme (većinom imā), ona koja radi, dakle sluškinja, rakika i memluke, dakle ženski oblici od raqīq i memlūk. Nadalje, dok se za muške zarobljenike upotrebljava izraz esīr, za žene i djecu se kaže da su sebāyā (arap. pl.). Termin kul, kao što je prethodno spomenuto upotrebljava se i u značenju roba (köl) kül-köl. U Kur'anu to ima značenje svih onih koji služe Bogu. Za značenje ove riječi u Kur'anu se češće koristi izraz ibād što je arapska množina od abd. Dakle nešto kao božji podanici. Bitno je da između izraza köl i cāriye što se prava tiče nema razlike. Oba izraza se koriste da bi se izrazilo muško tj. žensko ropstvo.¹⁶

VJERSKI ASPEKT

»Poligamija je općenit termin koji podrazumijeva poliginiju (brak sa više od dvije žene) i poliandriju (brak sa više od jednog muškarca). Budući da je za poliginiju raširena upotreba termina poligamija, autor koristi ovaj termin.

Često ona žena koja je prva udana ima viši status od drugih, ona je glavna žena. U Starom Zavjetu monogamija je predstavljena kao Božja volja. Usprkos tome, i u židovskom i kršćanskom društvu, postojanje ograničene poligamije bila je poznata činjenica.

Ono što možemo shvatiti iz Kur'ana je da u biti Islam smatra poligamiju za nešto što nije samo po sebi razumljivo.«¹⁷ Poligamija, koja je prakticirana u pred-islamskoj Arabiji bila je bila dozvoljena u Kur'anu koji je dakako ograničavao broj žena na četiri. To ograničenje ovisilo je o odnosu tj. pravdi supruga prema ostalim ženama. Kur'an čak tvrdi da »nikada nećeš moći biti pravedan prema svim ženama, ma koliko to želio.«

Islamski termin za poligamiju glasi: *»Taaddüdü-zevcat«*. Navest ću neke ajete iz Kur'ana koji se tiču te teme.

»Ako se bojite da prema ženama sirotama nećete biti pravedni, onda se ženite sa onim ženama koje su vam dopuštene, sa po dvije, sa po tri i sa po četiri. A ako strahujete da pravedni nećete biti, onda samo sa jednom; ili eto vam onih koje posjedujete. Tako ćete se najlakše nepravde sačuvati. (Nisa (4) 3)«.

»Vi ne možete potpuno jednako postupati prema ženama svojim ma koliko to željeli, ali ne dopustite sebi takvu naklonost pa

¹⁶ Akgunduz, Ahmed: *Osmanli'da Harem*, Istanbul, OSAV. 2000. str. 116.

¹⁷ *Poligamy in the Ottoman Society: The great Ottoman Turkish Civilisation*, Volume 3. str. 686.

da jednu ostavite u neizvjesnosti. I ako vi budete odnose popravili i nasilja se klonili, pa Allah će zaista oprostiti i samilostan biti. 129.»¹⁸

Zatim slijede neka od tumačenja Kur'ana:

1. I muškarca i ženu je stvorio Allah. Dakle, oboje su Allahovi. Po njihovoj želji, nitko se nema pravo miješati u njihove odluke.

2. Kada dođe do neke nepravde i potrebe, Allah koji je stvorio čovjeka dopustio je muškarcu da ima četiri žene.

3. Muškarac koji se oženio sa više žena, a nije pravedan prema svakoj, neka bude zadovoljan sa jednom.¹⁹

Ove ajete i njihova tumačenja odabrala sam jer smatram da su najprikladniji temi ovoga rada. Naravno, postoji još ajeta koji se tiču odnosa muža i žene i statusa žene općenito u islamskom društvu. Njihovim navođenjem i tumačenjem otišla bih predaleko.

Iz svega je razumljivo da je monogamija normalna i uobičajena praksa, a da se poligamija javlja u iznimnim situacijama. U prvim godinama Islama ratovi su doveli do toga da žene postanu udovice i zato su bile suočene sa siromaštvom. To je uzrokovalo da poligamija postane neophodna pojava u ratničkom društvu.

ARHITEKTURA

TOPKAPI SARAYI

Za razliku od moćne džamijske arhitekture koja nosi tolike kupole, koje se mogu usporediti sa zgradama europske renesanse, nema ništa na razini europskog graditeljstva što bi se moglo usporediti sa ovom palačom. Već su postojale male rezidencije van povijesnog grada u Bursi i Edirneu kada je sultan Mehmed II. dvije godine nakon osvajanja Istanbula (1455.) sagradio svoju prvu palaču u centru grada. To je bila tzv. stara palača (Eski Saray) koja se sastojala od nekoliko zgrada paviljonskog tipa koje se nalaze u parku okružene dvostrukim zidom. Sultan je također sagradio tvrđavu Yedikule blizu Mramornog mora koristeći utvrđene tornjeve od starog bizantinskog zida. Ova je tvrđava mogla služiti kao riznica i kao sklonište u slučaju napada.

¹⁸ *Kur'an s prevodom*, preveo Besim Korkut, Starješinstvo Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo, 1984. str. 98.

¹⁹ <http://www.sevde.de/Aile/TZ.htm>.

Ruševine bizantske palače na Hipodromu ostavljene su da propadaju nakon što su ih križari opljačkali 1204. g. Gradnja novog dvorca počela je 1459. g. i trajala kroz vladavinu sultana Mehmeda II. (1451. g. - 1481. g.). Od tada je Novi dvorac (Yeni Saray), kasnije poznat kao Topkapı Sarayı bio mjesto neobuzdane želje za gradnjom. Osmanlije su kao i njihovi prethodnici voljeli pogled na luksuzne vrtove sa geometrijski uređenim biljem, bazenima i fontanama koje daju svježinu i palmama koje stvaraju hlad.

Palača se sastojala od tri grupe zgrada koje su ležale jedna iza druge. Bile su adaptirane za različite funkcije. U kompleks se ulazilo kroz Bab-ı Hümayun (Vladareva vrata) kraj Aja Sofije, koja je dao sagraditi Mehmed II. Iza ovoga je crkva sv. Irene koja je korištena kao arsenal, te razni paviljoni u različitim stilovima. Od paviljona sačuvan je samo Kiosk od keramike, ljetni paviljon koji pokriva područje od 28x36 metara. Ime je dobio po bogatoj dekoraciji od keramike.

Iza ulaza čiji su drveni stupovi poslije požara zamijenjeni kamenim stupovima nalazi se hodnik u obliku križa i kupolasti središnji prostor koji vodi u primaću sobu sa pogledom na vrtove. Uređenje sobe podsjeća na palaču iz doba vladavine dinastije Akkoyunlu iz Tabriza, protivnika Osmanlija na istoku, koji su potpuno poraženi iste godine kada je počela gradnja.

U drugo dvorište može se ući kroz vrata Ortakapı (Srednja vrata), koja su okružena grudobranom s kruništem. Na istočnoj strani dvorišta je duga kuhinja sa golemim prostorima za kuhare i dimnjaci u obliku kupole. Nasuprot kuhinje, na malo nižem nivou, bile su staje. U uglu dvorišta stoji kupolasta prostorija tzv. Kubbe Altı, u kojem su veziri pod kontrolom velikog vezira imali sastanke sa visokim financijskim i vojnim dužnosnicima i šefom državne kancelarije. Sultan bi pratio te sastanke iz lože sa rešetkastim prozorčićem.

Veličanstvena dekoracija s teškom svilom i satenom, jastuci s draguljima i sagovi istaknuti su u istovremenim kronikama. U kupolastim sobama bile su smještene državna kancelarija, riznica i ured za financije. Iza širokih vrata protezalo se treće dvorište sa sobom za službeni prijem (Arz odası, koju je dao sagraditi Selim I.), koje je sa sve četiri strane okruženo zidinama. Na prijestolju od dragulja sultan je primao ambasadore iz svih dijelova carstva i iz Perzije i Europe. Darovi ambasadora bili su prebačeni u riznicu u uglu dvorišta.

Kraj dvorske škole koja je zauzimala jednu cijelu stranu dvorišta smještene su kupolaste sobe u kojima su se nalazile relikvije

Proroka Muhammeda i četiri Kalifa koje je Selim I. (1512. - 1520.) stekao kroz poraz Mameluka. Osmanlije su bile zadovoljne u svojoj novoj ulozi zaštitnika svetih gradova Meke i Medine i čuvara svetih relikvija i time opravdavali pravo na upravljanje islamskim svijetom.

Susjedne sobe uključivale su sultanove privatne odaje, koje su bile povećane, posebno kad je sultanova žena Hurrem (prema predaji) poslije požara u Starom dvoru inzistirala da se harem premjesti u Novi dvor. Poslije drugog požara koji je izbio 1574. g. u Topkapiju, Sultan Murat III. (1574. g. - 1595. g.) koji je prepustio politički posao svom velikom veziru da bi se posvetio umjetnosti, počeo je obnovu haremskog kompleksa. Osim Sultanove majke i njegove četiri legitimne žene, tamo su bile smještene stotine priležnica i najmanje toliko sluškinja, kao i crni eunusi koji su bili odgovorni za zaštitu i kontrolu dama u haremu.²⁰

slika 1. – Harem u palači Topkapi, kraj 16. stoljeća, preuzeto iz knjige Markus Hattstein, Peter Delins: *Islam; Art and architecture*, Berlin, Koneman, 2000.

OSMANSKI DVOR

»Do zauzimanja Carigrada Osmanske prijestolnice su bili

²⁰ Markus Hattstein, Peter Delins: *Islam; Art and architecture*, Berlin, Koneman, 2000. str. 561.

gradovi Bursa u Aziji (1326. g. - 1402. g.) i Edirne u Europi (1402. g. - 1453. g.). Nova je prijestolnica spojila dva kontinenta. Mehmed Osvajač je 1459. g. zapovjedio da se izgradi novi dvor na uzvišenju s kojeg se moglo nadgledati Bospor i Mramorno more, jer se u prvom dvoru koji je bio usred grada osjećao nesigurnim (prvi dvor je dovršen 1455. g.).

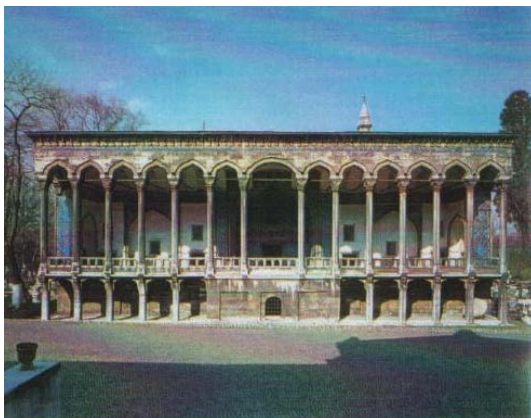
Po svome planu dvor je podsjećao na staru vladarsku rezidenciju u Edirneu jer se poput nje sastojao od Unutrašnjeg (enderun) i Vanjskog (birun) dijela. Iznad prostorije za sastanke Carskog vijeća podignut je toranj nazvan »Kuća pravde« kako bi simbolizirao ideju da vladar treba vidjeti sve nepravde nanesene podanicima.

Sultan je provodio svoj privatni život u Unutrašnjem dvoru, širokom dvorištu koje je sa svih strana bilo okruženo haremom i drugim zgradama. Sve su službe i odjeli koji su regulirali sultanove veze s vanjskim svijetom zauzimale drugo dvorište. Vrata poznata kao »Vrata sreće«, koja su povezivala dva dvorišta, bila su mjesto gdje je sultan primao podanike, dijelio pravdu, vršio vlast i prisustvovao svečanostima s prijestolja koje je postavljano u takvim prilikama. S desne strane »Vrata sreće« nalazila se prostorija s kupolom u kojoj se okupljalo Carsko vijeće.«²¹

slika 2. – Bagdad kiosk koji je Sultan Murat IV. dao sagraditi u spomen na uspješno osvajanja Bagdada 1638. godine, preuzeto iz knjige Markus Hattstein, Peter Delins: *Islam; Art and architecture*, Berlin, Koneman, 2000. str. 562

²¹ Halil, Inalcik: *Osmansko carstvo*, str 94.

slika 2a. *Çinili kiosk (kiosk od keramike) nazvan po svojoj bogatoj unutarnjoj dekoraciji koji je dao sagraditi Mehmed Osvajač, preuzeto iz knjige Markus Hattstein, Peter Delins: Islam; Art and architecture, Berlin, Koneman, 2000. str. 562*

HAREM

HIJERARHIJA, HAREMSKO OSOBLJE

Riječ **harem** posuđena je iz arapskog i znači: *Ono što je zabranjeno, skriveno*. U religioznom smislu znači islamsko sveto mjesto posebno Meke i Medine. Dakle, cijelo područje oko Meke i Medine je harem, što znači da neke stvari koje su negdje dozvoljene, tu nisu. Također znači i zaštićeno, nedirnuto. Riječ harem koristi se i za izraziti dio muslimanske kuće u kojem su žene. Harem je dio dvora potpuno rezerviran za sultanove žene i obitelj, bio je privatno mjesto u koje je strancima zabranjen pristup.²²

»Žene za sultanov dvor bile su pažljivo birane između ratnih zarobljenica ili su pronalazene na tržištima robova. Doduše, žene nisu bile podvrgnute danku u krvi. Godine 1475. bilo je 400 robinja u Topkapi i 250 u Starom dvoru.«²³

»Promatrajući harem detaljno - njegovo osoblje, tip administracije, možemo zaključiti da je bio komplicirana institucija, organizirana strogo hijerarhijski. Imao je određen broj ureda gdje je svaka žena imala svoju ulogu, obzirom na dob, status i okolnosti pod

²² Penzer, Norman Mosley: *The Harem*, Spring Books for the Bookplan, London, 1965. str.15.

²³ Inalcik, Halil: *Osmansko carstvo*, Zagreb, Srednja Europa 2002. str. 94.

kojima je došla u harem.«²⁴

»Te su djevojke poput paževa prolazile kroz dugo razdoblje naobrazbe i obuke. Nakon dolaska na dvor živjele su zajedno u dvije velike prostorije - Velikoj i Maloj odaji, i bile su poznate kao novakinje (*adžemi; acemi*).«²⁵ Podučavane su vjeri, pjevanju, plesu, sviranju, pripovijedanju. One koje ne bi ispunile određene kriterije mogle su se nadati da će ih poslati van dvora uz određenu naknadu uključujući mogućnost braka sa neuspjelim studentom dvorske škole. Sljedeći stupanj bile su *gediklije* (*gedikli*) tj. nositeljice privilegije koja je nagrada za dugu službu) koje bi osobno izabrao sultan. Vremenom bi izabrane djevojke bile rangirane kao »*gözde*« tj. one koje su zapale sultanu za oko. Izabirao bi ih sve češće, tako da bi prešle u rang *ikbal* (*iqbāl*) ili *has-odalik* (*hās odalik*) tj. *hāseki*. Ovo su žene najvišeg ranga i dobile bi status Uste.

Slobodu je uvjetovalo majčinstvo. Sultanove miljenice koje bi rodile žensko dijete bile su rangirane kao *hāseki kadın* (*perzijski khasaği*) tj. četiri žene koje su se mogle preudati nakon sultanove smrti.²⁶ Primale bi određenu svotu novca koja je bila jednaka iznosu džeparca koje su do tada primale. Kada rodi sina žena dobiva status *Hāseki Sultan*. Ona je glavna žena i ako bi joj sin umro, odvojili bi je.

Vladarica harema bila je sultanova majka »*valide Sultan*«. Vladala bi do smrti svoga sina.²⁷ Moć sultanije valide je neograničena, ne samo u haremu, nego i u cijelom carstvu. Bila je odgovorna za održavanje reda i mira u cijelom carstvu i naravno u haremu. Od nje se očekivalo da služi kao vodič i učitelj svome sinu za pitanja državne politike, jer je bila stariji ženski član carske obitelji.²⁸

U kategoriju tzv. upraviteljica u haremu spada *čaj kaduna*, tj. domaćica harema (*kāhya kadın*) pod čijim strogim nadzorom su djevojke odrastale u vješte i profinjene žene. *Učile su sva načela islama, istovremeno stjecale vještine šivanja, vezenja, plesa, pjevanja sviranja, lutkarstva, svaka prema svojim sposobnostima.*²⁹ Skoro

²⁴ Penzer, Norman Mosley: *The Harem*, Spring Books for the Bookplan, London, 1965. str 5.

²⁵ Inalcik, Halil: *Osmansko carstvo*, Zagreb, Srednja Europa 2002. str. 94.

²⁶ Sultani se nakon 1504. g. više nisu šerijatski ženili, nego su ih uzdizali na taj rang.

²⁷ Godfrey, Goodwin: *The private World of Ottoman Women*, London, 1997. str. 121.

²⁸ Penzer, Norman Mosley: *The Harem*, Spring Books for the Bookplan, London, 1965. str. 174.

²⁹ Inalcik, *Osmansko carstvo*: Zagreb, Srednja Europa 2002. str. 94.

jednaka njoj bila je *rizničarka (hazinedar usta)* koja je bila odgovorna za vođenje troškova harema koji su bili vrlo visoki i komplicirani i za džeparac (onima koji ga primaju). Također je uređivala isplate penzija onima koji su napustili dvorac i otišli u stari dvorac.

Drugi članovi uprave bili su: *čuvarica odjeće, čuvarica (održavateljica) kupatila, čuvarica nakita, čitač Kurana, čuvar skladišta*. Oni su imali svoje sluškinje, koje su bile najniži rang. Najteže poslove (čišćenje podova, zidova) obavljale su crnkinje, dok su ostale obavljale lakše poslove održavali sagove, brinuli se o grijanju itd. U nekim slučajevima, ako je djevojka bila sposobna, dobila bi bolje zaposlenje.

Svi su učili kuhati, a ako bi im se pružila prilika prezentirali bi se u pravljenu slatkih delicija. Žene u haremu činile su samo pola haremske hijerarhije. Eunusi su druga polovica harema. Oni su ratni zarobljenici ili robovi kastrirani prije puberteta i osuđeni na život u ropstvu. To su tzv. crni eunusi koji su bili zarobljeni u Egiptu, Etiopiji i Sudanu. Glavni crni eunuh (harem agası) bio je treći po rangu iza sultana i velikog vezira. Bio je komadant *baltacı* odreda - dijela carske vojske i imao titulu paše (general) tri repa (konjska). Njegove dužnosti bile su: zaštita žena, briga oko novakinja harema, nadgledavanje promaknuća žena (obično nakon smrti visoko pozicionirane kadune). Organizirao je sve dvorske ceremonije, vjenčanja. Izvršavao bi presudu ženama optuženim za zločine ...

Postojali su i tzv. bijeli eunusi. Glavni bijeli eunuh zvao se *kapı agası*. On je bio upravitelj dvorske birokracije i dvorske škole (škola za bijele eunuhe), glavni vratar, upravitelj bolnice i voditelj dvorskih ceremonija. Kontrolirao je sve poruke, peticije i državne dokumente upućene sultanu i bilo mu je dozvoljeno da se osobno obraća sultanu.

ULOGA (UTJECAJ) HAREMA I ODNOS PREMA DVORU

Već nam je poznato da je valide sultan bila vladarica harema. U razdoblju između 1574. i 1687. godine njezin utjecaj na dvoru još više raste. Taj period se naziva vladavina žena (*kadinlar saltanatı*). Prije toga spada vrijeme vladavine Sulejmana Veličanstvenog (1520. - 1566.), koji je sklopio vjerski brak sa ruskom robinjom Rokselanom poznatom kao Hurrem Sultan. Ona je imala veliki utjecaj na Sulejmana i može se reći da je »otvorila« tzv. vladavinu žena. Bila je prva prilika legalno udata za sultana. Po predaji, dala je preseliti osoblje harema iz starog dvora u Topkapı.

»Harem je zadobio najveći utjecaj u prvoj polovici 17. st. Osoblje harema - same robinje - bilo je u etničkom i vjerskom pogledu vrlo šaroliko, prikupljeno sa svih strana. Ako je nekoć bilo mnogo Europljanki, s vremenom se povećavao udio Kavkaskinja, što će se odraziti i u personalnoj politici države. Haremske dame su u političkim odlukama imale znatnu riječ, iako za to uopće nisu bile kvalificirane. Njihovo obrazovanje je bilo usmjereno samo na izvršavanje obaveza u haremu. Uz to, kao robinje iz stranih zemalja nisu bile dovoljno upućene u osmanske prilike. Sultanije-majke i supruge većinom nisu bile blagonaklone jedna spram drugih. Radi postizanja moći nisu prezale ni od najodbojnijih sredstava. Napose su žestoko ratovala majke osmanskih prinčeva, kako bi svojim sinovima, a time i sebi osigurale moć. Živjelo se rasipnički i luksuzno, dok se istodobno državna blagajna sve više praznila. Naravno, rastao je i utjecaj crnih eunuha. Oni su također nastojali izgraditi svoju moć i nagomilati blaga.«³⁰

KADINLAR SALTANATI (VLADAVINA ŽENA)

Vladavinom Selima II (1566. g.-1574. g.) zapravo počinje razdoblje u osmanskoj povijesti koje se naziva kadinlar saltanati, vladavina žena, u kojem su nekoliko moćnih žena u haremu imale znatan utjecaj kao savjetnice u državnoj politici. Prva od njih bila je Nurbanu koja je dominirala haremom tijekom Selimove vladavine i tijekom prvih godina vladavine svoga sina Murata.

Selim II. imao je četrdeset dvije godine kad je stupio na prijestolje poslije oca Sulejmana. Bio je jedanaesti Sultan Osmanove loze i peti koji je vladao u Istanbulu. Dakle, Nurbanu je postala njegova prva žena. Rođena je kao nezakonita kći jedne grčko-venecijanske obitelji. Turci su je zarobili na egejskom otoku Parosu, 1537. g., kada je imala dvanaest godina. Dovedli su je u Istanbul i postala je ropkinja u Topkapı dvoru. Dali su joj ime Nurbanu kad je bila izabrana za harem princa Selima. Rodila je Selimu četvero djece, tri kćerke i budućeg Murata III. Poznata je po tome, što je između ostalog održavala korespondenciju sa Katarinom de Medici kraljicom i regentom za kralja Henrija III. od Francuske, promovirajući tako dobre odnose između francuskog i osmanskog dvora.

Važno je spomenuti i Murata, sina Selima II. On je također imao samo jednu ženu kad je stupio na prijestolje, albansku djevojku Safiye kojom se oženio 1563. g. Rodila mu je sina Mehmeda III.

³⁰ Matuz, Josef: *Osmansko carstvo*, Zagreb, Školska knjiga, 1992. str. 105.

Valide sultan Nurbanu i Safiye sultan imale su ulogu u vladanju carstvom. Nurbanu je bila važan savjetnik svom sinu Muratu III., kao što je Safiye bila i Muratu III. i svome sinu Mehmedu III. Safiye je također imala utjecaja kao savjetnik za državna pitanja. Njegovo veličanstvo smatralo ju je razumnom i mudrom.³¹

Iz ovoga se da zaključiti da su te žene imale diplomatsku ulogu. U ovakvoj situaciji porasla je i moć crnih eunuha. Tako je Murat III. 1591. g. prebacio ovlaštenja sa bijelih na crne eunuhe zbog previše prijevara i drugih podlih zločina koje su počinili bijeli eunusi. Gubitak moći glavnog bijelog eunuha (kapı agası) vidjela se kroz opadanje njegovih ceremonijalnih dužnosti. Inače, glavni bijeli eunuh bio je jedini eunuh kome je bilo dozvoljeno razgovarati nasamo sa sultanom. Kada je njegova uloga počela gubiti važnost, valide sultan i harem agası dobili su pravo tražiti sastanak nasamo sa sultanom. Bijelim eunusima nije bio dozvoljen doticaj s haremom zbog njihove navodne neposlušnosti.

»Tijekom vladavine žena crni eunusi iskoristili su svoju političku prednost jer su sultani bili tek djeca ili mentalno nesposobni. Tijekom ovog perioda počela je politička nestabilnost. Mladim sultanima upravljali su valide sultan, veliki vezir i ostali koji podržavaju valide sultan. Harem agası (glavni crni eunuh) bio je savjetnik kaduna i valide sultan.«³²

Bitno je spomenuti i tzv. kaveze u kojima su bili prinčevi odvajani da bi se spasili od mogućeg ubijanja u svrhu osiguravanja prijestolja. Selim II. 1566. ukinuo je naredbu Mehmeda Osvajača (1451. g. - 1481. g.) koja je odobravalala ubijanje sultanovih muških rođaka u svrhu osiguravanja prijestolja za svoje potomke. Selim je dozvolio da prinčevi prežive, ali su bili odvojeni u kaveze. To su bili apartmani u sklopu harema, ali su bili odvojeni vratima Cin Kapı. Sastojali su se od zgrade na dva kata bez prozora s namjerom da izoliraju prinčeve i njihove hareme od ostalog dijela harema. Nakon boravka u kavezima, prinčevi su najčešće bili nespremni za vladanje.

Poslije uspona Mehmeda III. prinčevima više nisu dodjeljivane pokrajine na upravu - kao što je do tada bilo, pa bi napuštali harem sa četrnaest do šesnaest godina - nego bi odmah bili odvajani u kaveze da bi se spriječila pobuna protiv sultana i na taj način im se spasio život. S prinčevima su bili i njihovi vlastiti haremi, koji su ih prije pratili u njihove pokrajine. Žene za te hareme

³¹ John, Freely: *Private Lives of the Sultans in Istanbul*, Penguin Books Ltd. 27. Wights Lane, London, 1999. str. 74.

³² <http://www.allaboutturkey.com/harem.htm>.

izabirane su iz sultanovog harema ili kupovane na tržištima robova. To je uzrokovalo kontinuirani rast haremske populacije.³³

SVJEDOČANSTVA

Kao nastavak, a i neku vrstu nadopune ovom radu predstaviti ću nam neke segmente iz svakodnevnog života u palači Çiragan tijekom devetnaestog stoljeća. Radi se o prisjećanjima Leyle Saz Hanımefendi, kćeri Hekim İsmail paše koji je bio jedan od prvih studenata medicine u Istanbulu. Imenovan je za glavnog kirurga Sultana Mahmuda II. (1808. – 1839.).

Autorica Leyla Saz Hanımefendi rođena je u Istanbulu 1852. g. Svoja prisjećanja prvi put zabilježila je 1895. Nakon požara u njenoj kući u Bostandžiju (Bostanci) kraj Istanbula za vrijeme Prvog svjetskog rata, svi njeni rukopisi su uništeni.

Dvadeset pet godina kasnije Leyla se ponovo potrudila zabilježiti stare haremske običaje, jer se bojala da ne nestanu skupa s njom. Naime, već 1920. oni su polako počeli blijediti iz kolektivne svijesti. Osjećala se dužnom zabilježiti ih.

Prisjećanja Leyle Saz prvi su put objavljena u nekoliko verzija u Istanbulskim novinama. Zatim ih je na francuski preveo njen najstariji sin Jusuf Razi. Prvi put izdana su u Parizu 1925.

Američko izdanje ovih prisjećanja možemo zahvaliti njenom unuku Ali Halim Neyziju koji je u bezuspješnom nastojanju da prevede francusku verziju slučajno naišao (u Istanbulu) na gospodina koji ih je kupio od jednog trgovca knjigama. To su bile bilješke na osmanskome koje je Jusuf Razi bilježio dok je prevodio prisjećanja svoje majke na francuski. Ali Halim Neyzi ih je kopirao i dao svom prijatelju Amerikancu – koji je dobro poznao i turski i francuski – da ih prevede. Tako su prisjećanja doživjela u Istanbulu američko izdanje tj. izdanje na engleskom jeziku.

Leylin otac Hekim (termin za doktora) İsmail Pasa bio je grčki rob. Na tržišnici robova u Izmiru kupio ga je židovski kirurg i kasnije ga obučio za to zanimanje. İsmail je došao do titule paše i bio imenovan kraljevskim kirurgom na dvoru. Imao je čast obrezati Sultana Abdülmecida kad je bio dječak i postao je prijateljem kraljevske obitelji. Hekim İsmail paša oženio se damom tatarskog podrijetla iz Krima koja se zvala Nefise. Imali su dvije kćeri od kojih je Leyla bila mlađa. Smještena je u dvor na zahtjev Sultanove majke

³³ <http://www.allaboutturkey.com/harem.htm>.

u ranoj dobi kao dvorska dama jednoj od kćeri sultana Abdülmecida I. (1839. – 1861.).

Živjeti u palači nije bilo lako. Morala su se poštivati stroga pravila. Maloj Leyli bilo je dopušteno posjetiti roditelje samo u određenim prigodama i morala bi zatražiti dozvolu. Obrazovala se u palači gdje je otkriven njen talent za muziku. Imala je puno prilike putovati po osmanskome carstvu. Prvo sa ocem dok je služio na Kreti (gdje je boravila neko vrijeme), a zatim sa svojim mužem Sirri pašom koji je služio po Balkanu, Trabzonu i Kastamonu. Imala je dva sina i dvije kćeri. Kad joj je muž otišao u Bagdad, odlučila je ostati u Istanbulu. Bila je poznata muzičarka i pjesnikinja i okupljala je oko sebe uspješne muzičare i pisce tadašnjeg doba. U svojoj poeziji i muzici mogla je koristiti i osmanski jezik dvora koji je bio pun arapskog i perzijskog i čisti ulični turski.

Za njenog života promjenila se vladavina šest sultana: Abdülmecit I. (1839. - 1861.), Abdülaziz (1861. - 1876.), Murat V. (1876.), Abdul Hamit II. (1876. - 1909.), Mehmet Resat (1909. – 1918.) i prethodnjeg sultana Mehmeda VI. Vahidedina (1918. – 1922.).

Kad je proglašena republika i kada je glavni grad premješten iz Istanbula u Ankaru, Leyla Hanımefendi napisala je pjesmu »Akdeniz« (Sredozemlje) koja je postala omiljeni marš Mustafe Kemala Atatürka (Atatürk) osnivača nove Republike. Nisu se nikada upoznali. Leyla je tada imala sedamdeset i jednu godinu.

Budući je bila svjedokom pada sultanata Leyla Hanımefendi davala je brojne intervjuve tadašnjim novinarima. Njena prisjećanja izlazila su u nastavcima u dnevnim novinama. Tom prilikom pripovijedala je o svom životu - uglavnom u palači Çırağan na Bosporu - koja je izgorjela 1909., a 1990. preuređena je u hotel. Također je objasnila svoje stavove o ulozi žene u osmanskome društvu.

Unuk Leyle Saz dr. Nezih H. Neyzi navodi da se bilješke njegove bake podudaraju sa događajima iz dnevnika putovanja sultana Abdülaziza iz Istanbula u Egipat i natrag, koje je izdao prof. L. Gardey. On tvrdi da su bilješke vjerodostojne i da nam daju istinitu priču jednog razdoblja osmanske povijesti.³⁴

Od mnogih zanimljivih poglavlja iz prisjećanja Leyle Saz Hanımefendi, odabrala sam ona o crnim eunusima i o obrazovanju

³⁴ Leyla Saz Hanımefendi: *The Imperial Harem of the Sultans, Daily Life at the Çırağan Palace during the 19 th Century*, PEVA PUBLICATIONS 1994; 1996; 1998. str. 278.

mladih prinčeva, jer se najviše tiču same teme.

CRNI EUNUSI

U pustošima Afrike trgovci su zarobili mušku djecu, uglavnom Abesince (između osme i dvanaeste godine) i kastrirane ih prodali arapskim trgovcima. Oni su ih zatim preprodali i tajno odveli u Istanbul.

One kupljene za dvorac primala je kalfa - odgojiteljica harema i lala - učitelj ljudi koji su bili zaduženi za njihovu edukaciju.

Imam od aga također je bio odgovoran za njihovo obrazovanje, učio ih molitve, čitanje i pisanje, čak i matematiku. Novaci su bili podučavani osnovnoj higijeni i istovremeno upućivani u domaćinstvo. Spretniji i inteligentniji bili su cjenjeniji kod njihovih gospodarica koje su ih onda uzele u svoju osobnu službu i vodile ih sa sobom na izlete. Naravno, ovi privilegirani eunusi bili su bolje obučeni i često primali poklone i napojnice. Titule po kojima su bili rangirani su sljedeće:

en asağı - najniži rang

acemi - novak

aga

kapı oğlanı - paž

ortancı - srednji rang

hasılı - znači privatni, osobni

Njihova titularna starost ovisila je o datumu kada su bili upisani u dvorske registre. Kojem god rangu pripadali, crni eunusi su age.

Kad bi aga dosegnuo rang ortancı bio je običaj organizirati banket za glavnog eunuha koji je nosio titulu dārüssaāde ağası tj. aga od kuće sreće ili kızılar ağası. Novi ortancı predstavljao je odabranu hranu sa ovih banketa svojim učiteljicama dvorskim kalfama (pomoćnicima) i prvom musahibu. Tom prilikom ortancı je primao puno poklona. Glavnog eunuha i musahiba (sultanov osobni sluga) sultan je izabrao osobno. Glavni eunuh bio je odgovoran za ostale eunuhe. Uživao je poštovanje i ugled. Kada nije bilo valide sultan, sultanovih savjetnika ili prinčeva, zamijenili bi ih prvi i drugi eunuh.

Sluge za sultanije odabirali su za vrijeme njihovog vjenčanja. Sa izuzetkom glavnog eunuha i musahiba svim eunusima u dvorcu i haremu bila je dužnost da čuvaju vrata. U ovoj službi bila su dva dvora do zgrade harema - jedan koji je davao prilaz haremu zvan vrata harema, drugi odmah do njih koji je bio odvojen zidom i zvaao

se dvor sluga. Tamo bi se okupljalo muško osoblje domaćinstva. Vrata - açığı kapısı ili vrata kuhara davala su prolaz iz jednog dvora u drugi. Kraj ovih vrata bila je prostrana soba koja ja povezivala oba dvora sa vratima koja su vodila u svaki od njih. To je bio prostor namijenjen eunusima koji su čuvali vrata. Plato je bio smješten oko sva četiri zida i služio je kao divan za one koji su bili na dužnosti.

Za noćne čuvare kreveti su bili smješteni na nekoj vrsti više galerije zvane musandıra do koje je bio pristup malim stepenicama iz sobe i odakle se moglo gledati dolje na sve dijelove hodnika. Dužnost čuvara vrata bila je da nadgleda ulazak i izlazak zaposlenih koji su od jutra do mraka donosili ostatke od jela. Nadgledali su sluge koji su došli zapaliti baklje u kupatilu harema i tzv. tablaklar (sluge zadužene za nošenje hrane) koji su donosili velike kutije sa zalihama za jutarnje i večernje obroke. Nikome nije bilo dozvoljeno ući u njihove odaje osim eunusima.

Eunusi su obavljali i sljedeća zaduženja: pratnja doktora za njegovih posjeta haremu kao i bravara i tesara; pratnja učiteljica glazbe i plesa (čak su ostajali promatrati vježbe i probe).

Svi eunusi su primali plaću (obzirom na svoj rang i zaduženja) iz sultanove osobne riznice. Osim toga svake godine dobijali bi dva odijela i kaput.

Često su im odgojiteljice i odgojitelji kojima su bili povjereni davali dodatnu plaću.

Općenito gledavši, eunusi su bili vrlo dobro zbrinuti.

Eunusima višeg ranga bilo je dozvoljeno posjećivati kalfe. Ostali su morali stajati u hodniku i čekati naredbe. Svim kategorijama eunuha bilo je dozvoljeno ući u harem bilo kada (da obave svoje dužnosti) dok se vrata ne zatvore (tri sata nakon zalaska sunca). Nije im bilo dozvoljeno prenoćiti u haremu.

Autorica ističe da su eunusi većinom bili neobrazovani, ali da im je ponašanje bilo besprijekorno. Isto tako spominje da su neki od njih učili čitati i pisati. Može se pretpostaviti da je njihovo obrazovanje ovisilo o njihovom rangu, što autorica ne navodi.

Među one koje je poznavala spominje Amber agu koji je odgojen kod sultanije Esme, sestre sultana Mahmuda II. (1808. - 1839.). Također je služio i kod njegove kćeri. Bio je otmjen i poznat kao pjesnik, lijepo je pjevao i bio vješt u ophođenju.

Crni eunusi su jako voljeli uzgajati konje, krave, ovce i koze; neki su čak imali i vlastite sluge i svoje staje. Bilo je i onih koji su postali i zemljoposjednici, zahvaljujući njihovim velikodušnim gospodarima. Najvjerojatnije se ovo odnosi na eunuhe višeg ranga, što autorica ne navodi.

OBRAZOVANJE MLADIH PRINČEVA U CARSKOM HAREMU

Svaki od mladih prinčeva imao je svoju dadilju i sluškinju koja je bila izabrana između robova carskog dvora. Dijete je raslo pod kontrolom svoje majke. Nitko ga nije smio uzeti u ruke osim sluškinje i dadilje, a nikome nije bilo dozvoljeno da ga poljubi. Kada je dijete počelo hodati, sluškinja ga je svugdje pratila. Male djevojčice su ga okružile i zabavljale ga igračkama. Njegova majka i glavni sluga, u društvu crnog eunuha vodili su ga na izlete kočijom.

Kada je došlo vrijeme da mali princ nauči čitati, carsko vijeće određivalo je učitelja i prva lekcija se održavala u prisutnosti sultana započinjući uvijek sa uobičajenom formulom (besmelom) «*U ime Boga milostivog i samilosnog.*» Zatim ga je eunuh svaki dan vodio u učionicu u zgradi koja je rezervirana posebno za prinčeve, gdje mu je učitelj dolazio davati sate.

Mali prinčevi su mogli putovati u grad dva puta tjedno. Jutro je bilo rezervirano za šetnju. Svaki princ je iz carske riznice primao određenu svotu novca u srebrenim kovanicama. Prinčev učitelj bi se popeo s njim u kočiju i sjeo nasuprot njega. Obično se odlazilo u jedan od carskih paviljona u susjedstvu, npr. vrt Hacı Huseyin u dolini Ihlamur na Beşiktašu (Beşiktaş) ili u Küçük çiftlik (mala farma, blizu Dolmabahçe). Prinčevi su se tamo sastajali i družili. Poslije jela vozili su se oko parka u kočijama koje su vukli mali poniji. Vježbali su gađanje sa karabinkom ili sa lukom i strijelom, ali uvijek su se vraćali kući prije zalaska sunca. U dvorcu su mali prinčevi uvijek bili zajedno i igrali se međusobno i sa svojim sestrama sultanijama. Svaki petak išli su posjetiti svog uzvišenog oca.

Kao djeca, prinčevi su u pratnji svojih slugu za vrijeme održavanja koncerata i baleta, šetali po hodnicima dvora. Kao odrasli nisu više odlazili na koncerte ili balete u carskom haremu. U danima bajrama sudjelovali su u službenim ceremonijama koje su uvijek održavane u prisutnosti sultana i tada bi formalno primili svoje majke, braću i sestre.

Kada nisu putovali u grad prinčevi bi ostajali u svojim apartmanima gdje im je vrijeme prolazilo u čitanju i pričanju sa majkama ili savjetnicima. Tijekom večeri su posjećivali sestre i braću i često su zajedno svirali. Ponekad su i dvorski muzičari bili pozvani da sudjeluju u ovim okupljanjima.

U svakom slučaju, posjete između prinčeva i princeza nikad nisu bile spontane, uvijek su dogovarane unaprijed, a ako to nije bilo moguće, najavili bi se.

Odgoviteljice prinčeva nazivane su svojim imenom i rječju

hanim. Nisu nosile titulu sultanije koja je bila samo za princeze carske krvi, kćeri sultana ili princa (sultanovog sina).

Prinčeva odgojiteljica se nikad nije pojavila ispred drugog princa, osim npr. kad je bio u apartmanu sultanije gdje je i ona bila pozvana. Kad se je obraćala glavnoj kalfi, uvijek bi je zvala »Kalfam«, što je bio običaj. Imala je robove posebno u svojoj službi, rijetko je išla u grad i samo ponekad se šetala hodnicima i vrtovima dvorca. Držala se svoga stana gdje je čitala i izrađivala razne rukotvorine. Odgojiteljice su izabirane među djevojkama koje su odgajane u dvorcu. Pažljivo su nadgledale obrazovanje i odgoj sultanove djece, hranu i svu materijalnu podršku. Glavno nadgledanje povjeravali su svojim starim kalfama koje su bile iskusne žene relativno neobrazovane, ali su su znale čitati i pisati i bile skoro uvijek odlične muzičarke i u mnogim slučajevima članice dvorskog orkestra u mladosti.

Čitanje Kur'ana, novina, književnih djela, posebno povijesnih knjiga, zatim umjetnine i muzika bile su glavna preokupacija kaduna i sultanovih miljenica. Igrale su različite društvene igre koje su tada bile popularne na dvoru.

Dolazile su u posjet stare kalfe koje su napustile dvorac, sultanove rizničarke i organizirali bi se izleti kočijom i brodom.

Sultanije su bile izvrsne muzičarke. Obrazovanje malih sultanija bilo je uvijek povjereno izuzetno sposobnim učiteljima, posebno obrazovanim za to. Među onima koje je Leyla Saz poznavala bila je profesorica (učiteljica) turskog Ihdasifelek i učiteljica klavira Durnigar koja je bila učenica maestra Donizettija. Ove dame bile su više nego sposobne za svoju dužnost. Durnigar je bila izvrsna pijanistica i prva violinistica kraljevskog orkestra. Komponirala je nekoliko polki, valcera i mazurka koje su bile zaista dobre.

Princ Murat (koji je vladao tri mjeseca) bio je jako dobar pijanist. On je sam svoju djecu naučio svirati klavir. Njegova kći Fehime sultan bila je izvrsna pijanistica i komponirala vrlo lijepe komade.³⁵

ZAPADNJAČKI STAV PREMA OSMANSKOJ CIVILIZACIJI

Negativne predodžbe o Turcima i osmanskom carstvu proširene u rani novi vijek nisu se temeljile samo na iskustvu ratova s njima, već neke od njih potječu od srednjovjekovnih predodžaba o

³⁵ Leyla Saz Hanimefendi, citirano djelo, str 121, 131.

islamu i muslimanima općenito.

Od samih početaka kontakt Zapada sa islamskim svijetom bio je obilježen sukobima i ratovima. Stoljeća sukoba i nesporazuma stvorila su određene stereotipe svake strane o onoj drugoj. Bitna je činjenica da su se stereotipi o islamu i muslimanima na Zapadu počeli formirati još u Bizantu (koji u to doba još ubrajamo u «Zapad»). To je bila prva kršćanska sila koja je došla u sukob s islamom. Bizantski monasi nastojali su «dokazati lažnost» islamske religije, pa je tako nastala vjerska polemika. U to doba nastala je i negativna slika o Muhamedu kao «lažnom proroku».

Nasuprot tome, logični su utjecaji kulturnog naslijeđa Bizanta tj. mediteranskog kulturnog kruga na orijentalni.

Bizantske predodžbe o islamu dalje su se prenosile na zapad, te su opstale sve do novoga vijeka. Stvarno iskustvo s ratovima s Osmanlijama je samo pojačalo te stereotipe.³⁶

U 16. i 17. stoljeću javlja se promjena u zapadnjačkom shvaćanju islamskog svijeta. Pojava reformacije (raskol zapadne crkve izazvane gospodarskim i društvenim promjenama) oživjela je interes za islamske spise i doktrine.

U renesansnoj i postrenesansnoj Europi, nije se više strahovalo od islama kao prijjetnje kršćanskom svijetu.

Za stvaranje predodžbe o Turcima zaslužne su razne kategorije ljudi: robovi, izbjeglice, hodočasnici, trgovci, diplomati. Bilo je i drugih putnika, i različitih pustolova čiji su spisi služili da osvijetle trenutnu situaciju i buduće izgleda u odnosima između Turaka i Europe i da zadovolje europsku znatiželju. Veliki dio objavljenih literature sastoji se od diplomatskih i trgovačkih izvještaja.

U 16. st. u osmanskome carstvu je rasla potreba za europskim liječnicima. Premda je čak i njima pristup bio ograničen, njihovi prikazi harema su pažljivo izučavani.

Umjetnici su također doprinjeli formiranju predodžbe o Turcima. Neki su otišli po osobnom zadatku da slikaju portrete, pa je tako slikar Gentile Bellini poslan od Venecijanske republike da naslika portret Mehmeda Osvajača. Drugi su putovali samoinicijativno.

Slikari i ilustratori su prikazivali turske ličnosti na egzotičan način.

Bitna je i uloga znanstvenika u propagiranju predodžbe o

³⁶ Nikšić Boris, *Osmansko carstvo 17. st. očima zarobljenika: opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest 2001. str. 23.

Turcima. Neki povjesničari u Italiji napisali su djela o Turcima i njihovim susjedima. Većina ovih povijesnih djela je utemeljena na zapadnim izvorima i odražava nepoznavanje turskog jezika i literature.

Izuzetak je djelo Nijemca Johannes Lowenklaua, poznatog kao Leunclavius. Njegove latinske verzije osmanskih povijesnih tekstova, objavljene pred kraj 16. st., čitane su i uzete u obzir od strane europskih povjesničara, što je vjerojatno doprinijelo boljem razumijevanju Turaka od strane zapada.³⁷

U raznolikoj literaturi o Turskoj na Zapadu, stalno se javljaju određene teme. Jedna od njih je strah od Turčina kao uljeza u Europi i opasnosti po kršćanski svijet.

Vrlina koja je ponekad pripisivana Turcima bila je tolerancija. Poznato je da Turci nisu nametali svoja učenja, već su naprotiv dopuštali potčinjenima da slijede svoje religije, pod uvjetom da poštuju muslimansku vlast i plaćaju poreze. Rezultat je bila činjenica da je u 17. st. turska prijestolnica bila vjerovatno jedini grad u Europi u kome su kršćani svih vjerovanja mogli živjeti u razumnoj sigurnosti i zastupati svoja različita tumačenja. Nigdje u kršćanskom svijetu to nije bilo moguće.

Autor smatra da se pretjerivalo kad je riječ o grijesima i porocima koji se pripisuju Turčinu. To su despotizam i razuzdana požuda. Smatra da smo mi sa zapada svoja najdublja nadanja i strahove projicirali na strane narode i udaljene zemlje.

Irealnost u opisima zapadnih autora očituje se u tome što su ti autori opisivali osmanskog sultana kao despotskog i hirovitog koga ne ograničavaju zakoni i koji ravna životom i smrću svojih podanika.

Istina je da je sultan imao moć veću nego kod većine europskih monarha, ali on nije bio despot. Bio je potčinjen islamskom pravu ne manje od najponiznijeg od njegovih robova. Tijekom vremena, unutar carstva razvile su se određene grupacije koje su nametale ograničenja sultanovoj moći.

Poznata su različita gledanja kršćanskih putnika na istok i nekolicine muslimanskih putnika koji su putovali u kršćansku Europu. Skoro svi muslimani su zapanjeni pretjeranoj slobodi koja je dana zapadnoj ženi što ih je istovremano privlačilo i odbijalo. Na isti način zapadni putnici pokazuju znatiželju u vezi ženskih odaja muslimanskog kućanstva, posebno u sultanovom dvoru. U stvarnosti su obje predodžbe bili stereotipi.

³⁷Lewis, Bernard, *Ottoman Obsession, četvrto poglavlje iz autorove knjige Islam and the West*, Oxford University Press, New York, 1993.

Zanimljivo je kako Europa od 18. st. na Tursku gleda nešto drugačijim očima. U jednom od pisama Lady Montagu, žene engleskog ambasadora koja je posjetila Istanbul 1717. očituje se samopreispitivanje i čak samopodcjenjivanje: »Kao što vidiš, gospodine, ovi ljudi nisu tako neuglašeni kakvim ih mi predstavljamo. Njihova vrijednost i veličina je različita od naše, možda i bolja. Skoro da sam mišljenja da oni imaju ispravno poimanje života, koji oni žive kroz muziku, bašče, vino i slasna jela, dok mi zamaramo svoje mozgove sa nekakvom političkom shemom i studirajući nekakvu nedostižnu znanost, a ako je i dostignemo ne možemo uvjeriti ljude da poštuju iste vrijednosti kao i mi ... Dopuštam ti da mi se smiješ za senzualnu izjavu da bih radije bila bogati efendi (gospodin) sa svim njegovim neznanjem nego Sir Isac Newton sa svim njegovim znanjem».

Vezano za harem autor spominje da su institucije poligamije i konkubinata i način na koji su sluge primane u službu izazivali zapanjenost, osudu i zavist zapadnih posjetitelja.

Zapadni posjetitelji bavili su se ljubavnim detaljima – uglavnom iz mašte – vezanim za osoblje dvora, eunuhe, patuljke i druge egzotične figure. Znakovita je činjenica da je u većini europskih jezika riječ saray koja je perzijskog podrijetla i znači dvorac – dobila značenje samo dijela dvora rezerviranog za žene, vjerovatno zbog toga što je to bio jedini dio za koji su Europljani bili zainteresirani.

ZAKLJUČAK

Nastojala sam u kratkim crtama objasniti porijeklo i uzroke institucije harema tj. poligamije koja se pripisuje isključivo islamu. Povijesno gledano, poligamija tj. poliginija je karakteristična za semitsko društvo općenito.

Glavni uzroci poligamije u predislamskoj Arabiji i kod Osmanlija bili su ratovi tj. manjak muškaraca. Udovice, siročad i neudate sestre nisu mogli preživjeti bez muške zaštite.

Obzirom da je institucija harema vrsta ropstva (elitnog), ne može se shvatiti bez poznavanja ropstva u islamu. Zato sam kroz sociološki aspekt rekla nešto i o tome.

Kroz vjerski aspekt, čitajući određene ajete iz Kur'ana, može se zaključiti da je monogamija normalna i uobičajena praksa, a da se poligamija javlja u iznimnim slučajevima.

Kod Osmanlija, institucija harema je tzv.elitno ropstvo, tj.

haremske robinje služile su za rađanje djece sultanu. Majčinstvo, tj. muško dijete bilo je ženin put do najvišeg ranga tj. haseki sultan. Dakle, za vrijeme uspostavljene stabilnosti, poligamija kod Osmanlija služila je u svrhu reprodukcije.

Što se tiče utjecaja harema na dvor, poznato je razdoblje u osmanskoj povijesti, tzv. vladavina žena. To je bilo najviše izraženo krajem 16. i početkom 17. st. U tom razdoblju nekoliko moćnih žena u haremu imalo je znatan utjecaj u državnoj politici.

Za detaljniju sliku o životu na dvoru predstavila sam dva poglavlja iz prisjećanja Leyle Saz Hanımefendi, kćeri Hekim İsmail paše, glavnog kirurga sultana Mahmuda II. (1808. – 1839.). To su poglavlja o crnim eunusima i obrazovanju mladih prinčeva u carskom haremu.

Za kraj sam ukazala na činjenice koje su utjecale na zapadnu predodžbu o Turcima tj. na promjene koje se odnose na predodžbe o Osmanlijama koje je potakla reformacija u 17. st. Tada se pobudio interes za islamske spise i doktrine.

Navode se kategorije ljudi na temelju čijih se iskaza stvarala slika o Osmanlijama. To su robovi, izbjeglice, hodočasnici, trgovci, diplomati, razni pustolovi, umjetnici, znanstvenici (renesansni povjesničari čija su djela temeljena na zapadnim izvorima i odražavaju nepoznavanje turskog jezika i literature).

Tekst nam između ostalog donosi i činjenice na temelju kojih možemo zaključiti glavne uzroke predrasuda, a to je bitna razlika u poimanju vjerske tolerancije tj. da je ona sredstvo do određenog cilja, a to je npr. da Osmanlije nisu nasilno nametali svoja učenja, već su naprotiv dopuštali potčinjenima da slijede svoje religije, pod uvjetom da poštuju muslimansku vlast i plaćaju poreze.

Što se predrasuda tiče, problem je u tome što one nastaju uvijek zbog gledanja na druge kulture iz vlastite perspektive, bilo sa zapadne ili istočne.

LITERATURA

1. Akgunduz, Ahmed: *Osmanli'da Harem*, OSAV Istanbul 2000.
2. Godfrey, Goodwin: *The Private World of Ottoman Women*, London 1997.
3. Hattstein, Markus: Delins, Peter: *Islam; Art and Architecture*, Koneman, Berlin 2000.
4. Inalcik, Halil: *Osmansko carstvo*, Srednja Europa, Zagreb 2002.
5. John L. Esposito: *Što bi svatko trebao znati o Islamu?*, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2003.
6. John, Freely: *The Private Lives of the Sultans in Istanbul*, Penguin Books Ltd. 27 Wrights Lein, London 1999.
7. *Kur'an s prevodom*, preveo Besim, Korkut, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, Zagreb 1984.
8. Lewis, Bernard: *Ottoman Obsession, četvrto poglavlje iz autorove knjige Islam and the West*, Oxford University Press, New York 1993.
9. Lewis, Bernard: *Faith, people, culture*, Thames and Hudson, London 1992.
10. Leyla Saz Hanimefendi: *Imperial harem of the Sultans, Daily Life at the Ciragan Palace during the 19th Century*, PEVA PUBLICATIONS 1994; 1996; 1998.
11. Lunde, Paul: *Islam; Vjera, kultura, povijest*, Znanje 2002.
12. Matuz, Josef: *Osmansko carstvo*, Školska knjiga Zagreb 1992.
13. McCarthy, Justin: *The Ottoman Turks, An introductory history to 1923.*, Longman London 2000.
14. Nikšić, Boris: *Osmansko carstvo 17. st. očima bivšeg zatvorenika: Opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2001.
15. Penzer, Norman Mosley: *The Harem*, Spring Books for the Bookplan, London 1965.
16. The Great Ottoman Turkish Civilisation: *Poligamy in the Ottoman Society*, Yeni Turkiye, Ankara 2000.
17. The New Encyclopaedia Britnica: *Slavery*, Chicago 1995. by Encyclopaedia Britannica, Inc.
18. <http://www.milliyet.com.tr/2002/09/08/yazortay.html>

19. <http://www.scvde.de/Aile/TZ.htm>
20. <http://www.allaboutturkey.com/harem.com>